

Írás és olvasás

Az irodalomtörténeti kérdések dekonstruktivista és hermeneutikai horizontja

A „provokáció” után

Jauss híres tanulmánya óta (*Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft, 1967*)¹ másképp gondolkodunk az irodalmi hagyomány, az irodalomtörténet kérdéseiről. A tanulmány a klasszikus irodalomtörténeti gondolkodás objektivitásezsményét tette kérdéssé azzal a felismerésével, hogy az alkotások irodalomként való létezésének feltétele a művek folyamatos befogadása, irodalomként való elfogadtatása, egyszóval utóélete; a keletkezési körülményekről, a szerzői életrajzokról és egyéb művön kívüli jelenségekről feltárt adatok, dokumentumok ugyanis semmit sem árulnak el az alkotások irodalmi létrángjáról. Jauss elemezte a hagyományos irodalomtörténet-írás belső meghasonlottságát is, amely abból származik, hogy az objektív érvényesség követelménye által vezérelt irodalomtörténeti kutatás voltaképpen kívül maradt a történelmi dimenzió, annál fogva, hogy a vizsgált alkotásokkal kapcsolatos dokumentumok, tények, adatok lineáris időrendbe állítása csak egy, az irodalmi műveken kívül eső szempontot érvényesít, holott az irodalom eleven történeti léte tulajdonképpen csak a művek mindig megújuló befogadásának folyamatában valósulhat meg. Az objektivitásezsményre épülő irodalomtörténeti attitűd hagyományosan biztonságos talapzata is megingott Jauss felismerései nyomán; az az irodalomkutató, aki azt a célt tűzi ki maga elé, hogy kizárólag az ellenőrizhető, visszakereshető, oksági rendbe helyezhető dokumentumokat vizsgálja, „esztétikai önmegtartóztatást” kénytelen gyakorolni, hiszen a művek *hatását, utóéletük* nem lineárisan szövdődő, meg-megszakadó fonalát nemigen lehet az említett elvek érvényesítésével kutatni. A hagyományos gyakorlatban azonban az irodalom eleven történeti folytonosságát biztosító jelenségek komoly kutatásra méltatlan, „szubjektív” mozzanatoknak minősültek.

Valószínűnek tartom, hogy Jauss tanulmánya éppen azért gyakorolt olyan megrázó hatást az irodalomtudományra, mert rácbresztette az e tudományt képviselő embereket, az irodalomtudósokat saját szerepük meghasonlottságára, a tudói és olvasói (emberi) énjük között beálló hasadásra is. Abban a korban élünk ugyanis, amikor az irodalom fogalma számunkra *esztétikai értékfogalom*:

a mű esztétikai funkcióját tekintjük az irodalom által betölthető funkciók leglényegesebbikének, az irodalmi alkotást pedig olyan értéknek, amelyet az a nyelv egyéb lehetőségeihez képest megtestesít. A hagyományos objektivitás-elvek valló tudósnak viszont a kutatás idejére ajánlatos volt zárójelbe tennie a benne is természetesen működő értéktudatnak ezt a vonatkozását, hogy még a látszatát is elkerülje a szubjektivitásnak. Jauss tanulmányának mozgósító hatása talán éppen azzal magyarázható, hogy nemcsak bíralt egy elavult szemléletmódot és tudományos gyakorlatot, hanem megmutatta az ebből adódó válság, meghasonlottság feloldásának lehetőségét is: azt, hogy az irodalomtudós visszaszerezheti tudósi és emberi szerepköreinek harmóniáját, ha vállalni tudja saját értéktudatát, az irodalommal szembeni esztétikai elvárásait, korának, világának természetes értékrendjét.

A tudományos magatartásnak e fordulata, a saját perspektíva vállalása azonban — úgy tűnik — újabb „provokációt” jelent a mai irodalomtörténeti kutatások számára: ma már sokkal kiélezettebben vetődnek fel azok az irodalomtörténeti kérdések, amelyek az irodalom „határeseivel” kapcsolatosak. Például:

Mit árul el az irodalom „eredeténck” kérdéséről a *Halotti Beszéd*?

Irodalom-e a népköltészet?

Miért „első költő” Balassi Bálint?

Lehetséges-e a fenti és a fentiekhez hasonló kérdések hagyományos horizontjának korszerűsítése? Vagy talán az ilyen „határesekek” vizsgálatokor újra elő kellene vennünk hagyományos filológusi módszereinket, feladnunk a befogadáselvűséget, szétválasztanunk a múlt relikviáit lajstromozó „tudósi”, illetve esztétikai értékekre beállítódott „olvasói” énünket?

Mondanom sem kell, hogy azért vállalkoztam ennek a dolgozatnak a megírására, mert kíváncsi vagyok az elsőként megfogalmazott kérdés esélyeire: lehetséges-e az említett irodalomtörténeti kérdések hagyományos horizontjának *hermeneutikai* egyelőre még illetve *dekonstruktivista* kitérítése? (Bár máris be kell vallanom, hogy egyelőre még nem vehetem számba az imént példaként említett valamennyi irodalomtörténeti kérdést, legfeljebb egyet érinthetek majd közülük.)

Bár e két irányzat sok tekintetben egymással ellentétes nézőpontokat érvényesít, mégis úgy tűnik, hogy együttes jelenlétük gyümölcsözővé válhat az irodalom mozgó perspektívát igénylő változékony jelenségének vizsgálatában. (Annak okán például, hogy „képviselőik” — Gadamer, Derrida — vitáik, nyílt-színi összecsapásaik ellenére egyaránt tagadják az állandó jelentést², hogy mindkettejük felismerése világértésünk, világban-való-létünk dinamikussága, amelyet ők — ki-ki belátása szerint — a „destrukcióban”, illetve a „dekonstrukcióban-lét” fogalmával jelölnek.³)

E horizontok körvonalazására alkalmasnak mutatkozik az „írás” derridai, illetve az „olvasás” gadameri fogalma. E fogalompár tagjai akár egymás ellentétűségeinek is tűnhetnének, különösen a hagyományosan „logocentrikus”, a bináris oppozíciókhoz szokott gondolkodás számára, ahol az *alkotás* és a *befogadás* szembenállását szimbolizálhatnák az irodalmi kommunikációban; az irodalom történetében pedig e szembenállásnak a *múlt* és a *jelen* oppozíciója felelhetne meg. Ám sem a gadameri hermeneutika, sem a derridai dekonstrukció nem képviseli ezt az oppozíciókra élezett szemléletmódot, s a szembeállításokkal tagolt időtudatot sem. És bár a fogalompár tagjai jelentésüket illetően mindketteknél számottevően eltérnek a köznyelvi használattól, mégis éppúgy egymást feltételező, inkább interferenciát, mint oppozíciót kifejező fogalmak, mint a köznyelvben. A különbség csak az, hogy Gadamer-nél az *olvasás*, Derridánál pedig az *írás* „fordulatának” van elsőbbsége.

Olvadás

Az *olvasás* hermeneutikai fogalma az irodalmi textushoz — mint a megértés elé akadályokat gördítő írott szöveghez — való, megértő szándékú odafordulást jelenti, melynek eredménye a horizontfúzió révén létrejövő dialogikus megértés. A megértő olvasás ezért természeténél fogva értelmezés is, melyben egy számkra (még) „idegen nyelven” megfogalmazott üzenetet „fordítunk le” a saját nyelvünkre.

Gadamer-nél azért van az *olvasás* hermeneutikai elsőbbsége a leírt szóval szemben⁴, mert felfogása szerint minden írott szöveg olvasás általi értelmezésre szorul, annál fogva, hogy az írás nem rendelkezik azokkal a metakommunikációs eszközökkel, amelyek az élő dialógusban a partnerek egyetértését, a megértést segíthetik.⁵ Ezért egy írott szöveg el- vagy felolvasása mindig hermeneutikai feladat teljesítését jelenti: az olvasás kitölti azokat a szemantikai űrokat, amelyek a megértést akadályozzák. Sok írott szöveg azonban — és ezek közé tartozik az irodalom is — nemcsak a metakommunikációs eszközökben való szűkölködése miatt támaszt hermeneutikai problémát az olvasójának, hanem azért is, hogy nem utal vissza a kommunikációs partnerek (a feladó és a befogadó) kölcsönviszonyára. Ilyenek pl. a *jogi szövegek*, amelyek nem egy konkrét szituációra utalnak vissza, hanem inkább *előre* utalnak leendő, a megírás pillanatában még ismeretlen helyzetekre. A törvény *értelmezőjének* éppen ezeket az előreutaló jelzéseket kell *kiolvasnia* a szövegből. Ilyenck bizonyos *régi szövegek* is, hiszen a kommunikációs partnerek időbeli távolsága eleve kiszakítja az írást a közvetlen megértés-szituációból. A kutatóknak ilyenkor is a szövegbeli utalásokra kell hagyatkoznia, ha valóban azt akarja megérteni, amit a szöveg mondani

„akar”. (A szövegen kívülre utaló információk ugyanis — történelmi, művelődéstörténeti adatok, stb. — csak akkor segítik a megértést, ha nem uralkodnak el — valamiféle „szigorú” tudományosság nevében — a szöveg *értelemigénye* fölött.) És végül ilyenek az *irodalmi szövegek* is, amelyek nem tartalmaznak visszautalást semmilyen „eredeti” beszédszituációra, sem a beszélő szándékára, hanem nyelvi megjelenésükkel *önmagukra mint megformáltságra utalnak*, s ezáltal minden megértéssel szemben normatív igényvel lépnek fel.⁶

Tehát bármely *szöveg* hermeneutikai kihívást képvisel; e kihívásra adott *válasz az olvasás (az interpretáció)*, amely válasz nélkül a szöveg *nincs jelen*. A szöveg az interpretációban (a megértésére való törekvésben) „történik meg”. Vagy fordítva: ahol a megértés igénye felmerül, ott szöveggel van dolgunk.

Kiválóan példázza a fentebb elmondottakat „első” szövegemlékünk, a *Halotti Beszéd*. A tőle elválasztó időbeli, nyelvallapotbeli, kulturális távolság áthidalásának megannyi kísérletként tarthatjuk számon a *Beszéd* számtalan megközelítését, értelmezését, olvasatát. A *Halotti Beszéd* megértésére tett kísérletek egy hatástörténeti folyamattá állnak össze, amely nemcsak a hajdani szöveg megértésének, hanem a jelen önmegértésének is sok perspektíváját-árnyalatát mutatja meg. Hiszen — tekintve, hogy a történeti valóság percrőlpercre változó — a megértés soha nem lehet „jobban-értés”, csak „másként-értés”. (Milyen sok mindent elárul szerzője világképéről, nyelvszemléletéről például az az interpretáció — a Révai Miklósié, bemutatja Margócsy István⁷ —, amelyben arról van szó, hogy a régi írott szöveg eltérései nem grammatikai jellegűek, hanem csupán a helyesírás eltéréseivel magyarázhatóak; a középkori írás ugyanis pontatlanul tudhatta követni a magyar kiejtést, s ezért a beszédet „rosszul” rögzítették. Ezek szerint a *Beszéd* hangzó változata sokkal érthetőbb lenne számunkra, mint ahogy azt a ránkmaradt írott változat alapján képzeljük.)

De a *Halotti Beszéd* írott formájában áll előttünk. Interpretációt igényel, tehát szöveg. Éppen ezért nem mindegy, hogy az értelmező szándék milyen módon közeledik hozzá, hogy miképpen tesszük föl a kérdéseinket. Gyakori eset, hogy a kutatók a korabeli nyelvallapotról, a történelmi és kulturális realitásról vallatják a nyelvméleket. És a *Beszéd* tanúskodik, akár a *dokumentumok*. Csak-hogy az ilyen kérdésfeltevés nyomán, ezekben az olvasatokban a *Halotti Beszéd* semmi más, *csak dokumentum*. Tehát hermeneutikai értelemben *nem szöveg*. Ha csak az *eredeti* beszédszituációra — tehát a szövegen kívülre, a szerzőre, a kultúra, a nyelv állapotára — való utalások érdekelnek bennünket, akkor nem vagyunk tekintettel az írásba foglaltak implikációira, nem „halljuk meg”, amit a szöveg maga „mondani akar”. Szöveggént kezelni ezt a nyelvméleket azt jelenti, hogy tiszteletben tartjuk a szöveg értelemigényét; megnézzük, hogy vannak-e benne olyan utalások, amelyek *ránk* vannak tekintettel, azokra a *virtuális olva-*

sókra, akiket át kell segítenie az írottóságából adódó hermeneutikai akadályokon. Ha egyszerűbben akarunk fogalmazni, feltehetjük ismét a már eddig is bizonyára sokszor felmerülő kérdést: csupán emlékezet-kisegítő *feljegyzés-e* a *Halotti Beszéd*, vagy pedig *írás*, mely több, mint a kimondott szavak pusztá rögzítése?

Szili József a *Halotti Beszéd*ről írt elemzésében⁸ olyan kutatókra hivatkozik (Szabolcsi Bence, Benkő Loránd), akik — a hagyománytól eltérően — *irodalmi* szöveggként kezelték első nyelvemlékünket. Benkő Loránd például „Bizonyítja, hogy a szöveg szerkesztése nagy tudatosságra vall, s valószínű szerinte, hogy eleve írásműnek készült azzal a céllal, hogy felmondva, előadva hatásosan hangozzék”. Szili a saját (dekonstruktív) elemzését is arra a feltételezésre építi, hogy a *Beszéd* eleve írásműnek született. Ez a hipotézis azonban nem egy külső körülményre vonatkozik (arra, amelyre úgy lehetne köznapi szavakkal rákérdezni, hogy vajon írásműnek szánta-e a *szerzője* ezt a szöveget, vagy pedig sem); ez a hipotézis az *írott szöveg* belső utalásaira nyitott. Annak a nyitottságnak a megnyilvánulása ez a feltételezés, amellyel az ember a Másikhoz szokott fordulni, ahhoz a *Tc*-hez, akinek hozzá szóló mondanivalója van.⁹ A *Halotti Beszéd* ugyanis *írottósága* révén szólít meg bennünket — *olvasást*, azaz *megértést* igényelve. Hangsúlyozni szeretném, hogy itt most nem annak a régi tudományos vitának az eldöntésére megy ki a játék, hogy milyen szándék vezérelhetette a *Beszéd* szerzőjét a szöveg leírásakor. Hanem arra, hogy a szöveg *meg tud-e szólítani bennünket, 20. századi olvasóit*. Válaszolni tud-e egy olyan elvárára, amely a szöveg megírásának idején még nem létezett? Más szóval: **elmozdítható-e a szöveg annak a *praktikus funkciónak* a teréből, amelybe beleszületett, az *esztétikai funkció* terébe?**¹⁰

Szili József elemzése — anélkül, hogy tagadná a hagyományos olvasatok értékét vagy létjogosultságát — azt bizonyítja, hogy **a szövegek** (mint a *Halotti Beszéd* szövege is) **kiemelhetők egy értelmezési struktúrából, és elmozdíthatók egy (vagy akár több) másikba**; ez a mozgás, mozgató pedig nemcsak hogy nem árt sem a szövegnek, sem pedig az értelmezés tudományosságának, hanem éppen megteremti egy olyan *poliperspektivitás* lehetőségét, amely egyszerre több értelmezési horizontot is érvényesíteni enged.

Írás

Ahogy Gadamernél az *olvasás* nemcsak a betűk összelvasásának tudománya, hanem annál sokkal több, úgy Derrida is különbséget tesz az ún. „vulgáris írás” és a dekonstruktivista *írás* fogalma között.

Az *írás* e felfogásban nem egyszerű grafikai jelhordozó, nem a beszéd megkettőzése, nem pusztá helyettesítése a kimondott szónak vagy gondolatnak. A

kimondott szót vagy gondolatot ugyanis *nem is lehet* mechanikusan átkódolni, helyettesíteni. (Mindenkinek vannak tapasztalatai arról, hogy egy írott szöveg sohasem *az*, mint aminek szántuk, hanem *más*. A szövegbe *beleíródik* sok-sok olyan érzés, szándék, sőt előzetes ismeret, tapasztalat is, amelyekre a szöveg megírásának pillanatában *nem is gondoltunk*, *nem is tudatosítottunk*. Sőt, olyasmis is nyomot hagyhat a szövegben, amit *nem is mi tudunk*, hanem a nyelv! A dekonstruktivizmus egyik felismerése, hogy nemcsak mi használjuk a nyelvet, hanem az is „használ” bennünket. Amit kimondunk vagy leírunk, az *különbözik* — Derrida szavával: *elkülönböződik* — attól, amit „eredetileg” mondani vagy írni akartunk.¹¹⁾

Derridánál az *írás* „nem csupán a betűkkel kifejezett, a piktografikus vagy ideografikus inskripció fizikai gesztusainak jelölésére szolgál, hanem mindannak a jelölésére is, ami az inskripciót lehetővé teszi”.¹² Az írás eszerint nemcsak a grafikai jelölés formájában működik, hanem mindenfajta jelölés feladatát elvégzi; a jelölés mozgását képviseli. Mivel a jelölés állandó *folyamat*, e mozgás *eredetelig* sohasem lehet eljutni; az írást nem lehet egy „ős-írásig” mint eredetig visszavezetni. Eredet nincs is, mondja Derrida, csak nyomok vannak. Minden nyomot megelőz viszont egy olyan mozgás, amely azt létrehozta.

A derridai írás-fogalom ezért, akárcsak a gadameri *olvasás*, alkalmasnak mutatkozik az irodalmi mű létmódjának a hagyományosnál dinamikusabb felfogására. A mű eszerint nem grafémákban rögzíthető dologi adottság, hanem nyomteremtés az írás által. Éppen „írottságában”, sajátosan felfogott rögzítettségében történik meg e rögzítettség fellazulása, a „differenciálódás”, amely lehetővé teszi a mű dialogikus létét, életének történetiségét.

Az irodalom történetének folyamán megvalósuló *kánonképzési folyamat* is *dekonstrukciós folyamat*nak tekinthető. A kánonképzést ugyanis az írás teszi lehetővé, azáltal, hogy a *nyomok* „rögzítésével” megteremt a *differencia* alapját, mégpedig egy intertextuális teret megnyitó mozgás, „elkülönböződés” révén. Az irodalom „örökhagyó nyomai” által léphetnek ugyanis egymással kánonképező dialógusba különböző korok, kultúrkörök irodalmi (és nem irodalmi) textusai. A kánonképzés végső eredetét (az irodalomtörténet „elejét”) azonban — éppen a fentiek miatt — hiába is keresnénk. Nemcsak azért, mert az „őseredeti” dokumentumok elvesztek. Hanem inkább azért, mert a kánonképzés (tehát az irodalmiság) eredete megelőzi a szó mai értelmében vett fonetikus írást.¹³

A *Halotti Beszéd*, sajátos helyzete miatt, sok mindent elárulhat az irodalom „eredetének” kérdéséről is. „Első szövegemlékünk” annál fogva, hogy nála korábban nem találtak még. De azt még az iskoláskönyvek is megjegyzik róla, hogy ‘megformáltságából, nyelvének fejlettségéből arra lehet következtetni, hogy lehettek előzményei, amelyek azonban sajnos elvesztek, vagy megsemmisültek,

vagy pedig még mindig arra várnak, hogy feltárják őket'. Ez a megállapítás akaratlanul is azt a dekonstruktivista felismerést igazolja, amely szerint az írás valami többletet is tartalmaz ahhoz képest, amit rögzíteni, helyettesíteni szándékoztak általa. Így a *Halotti Beszéd* írott szövege őrzi más szövegekkel való találkozásának nyomait (bizonyára az akkoriban érvényes kánonhoz való igazodás szándékát és kudarcát is). Beágyazódik egy olyan intertextusba, amelynek egyes darabjait, ezek határait nem ismerhetjük, de amelynek szövedékét mégis *érezkeljük* a *Halotti Beszéd* szövegében.

Képzeld el — elgondolni is rémítő! —, mi lenne, ha nem került volna elő, vagy, ami még rosszabb, örökre elpusztult volna a *Halotti Beszéd* szövege? Vajon *mennyivel* lennének akkor szegényebbek? Nézőpontunkból tekintve — bár lehet, hogy ma még szentségtörésnek számít ilyen kijelentést tenni — mindenesetre *kevesebbel*, mint amennyit első ijedségünkben feltételeztünk volna. A *Halotti Beszéd* — mint annyi más, valaha létezett, de fel nem kutatott vagy elveszett szöveg — bizonyára akkor is hatást gyakorolna a *nyom*, a *disszemináció* révén, ha nem tudnánk róla; éppen csak a felismerhetetlenségig (az elfeledettségig) átértelmezve, beépülve abba a *nyelvbe*, amelyet — mint említettük — nemcsak mi használunk, de mi is „használtunk” őáltala. Az *elképzelt* példa (amely *valóságos* is ugyanakkor, a *Halotti Beszéd* intertextusát alkotó, ténylegesen elveszett szövegekre vonatkoztatva) a **nyom időbeli mozgásának alinearitására figyelmeztet**, s arra, amit az irodalomtörténeti gondolkodásnak is be kell látnia: hogy nem lehet a linearitás elvét érvényesíteni egy olyan jelenség kutatásában, amely az alinearitás elve szerint működik. Értelmetlen feltenni azt a kérdést, hogy melyik lehet az „őseredeti” szövegemlék, azon egyszerű oknál fogva, hogy *nincs ilyen*.

Érdekes meggondolnivalókat adhat számunkra az a körülmény is, hogy éppen egy „beszéd” írásban megőrzött változatáról van szó. A kánonképzés (más szóval: *írás*) ugyanis, mint láttuk, nem föltétlenül a grafikai jelekkel rögzített szövegekben történik meg. A mi irodalmunk — talán éppen a *Halotti Beszéd*től a XVII. századig elmenően — gazdag kutatási területet kínál a szóbeli és az írásbeli műfajok kánonképződése, valamint ezek egymásbajátszása, egymásban való „nyomhagyása” tekintetében.

További kérdés lehet az is, hogy az európai irodalmakban általában —, s magyar irodalomban is (ez utóbbiban a XVI-XVII. század a „fordulópont” ebben a tekintetben) — miért éppen a grafikus jelekkel rögzített írás sajátította ki a jelképzésnek azt a lehetőségét, amelyet ma *irodalomnak* nevezünk?

Emlékszünk, hogy Gadamer az írott irodalom hermeneutikai kihívást képviselő hatását éppen az írásbeliség „negatív aspektusával” magyarázta: azzal, hogy a kommunikációs erő veszteségének pótlásaként volt kénytelen az írás

kitermelni a maga megértést segítő — illetve a megértési szándékot kihívó — eszközeit. Derridánál, mint láttuk, az *írás* általi rögzítés nem pusztá helyettesítés, hanem a *nyomszerűsödés folyamata*. Ezért az *írás* nemcsak rögzít, lehatárol, hanem megnyitja a végtelen értelmezhetőség útját, szabadságát. (A *Halotti Beszéd* is éppen rögzítettsége okán nyílhat meg az értelmezés(ek) számára; ám grafikai dimenziója nélkül, a teljes nyitottság, a teljes szétszóródás állapotában — paradox módon — a nyelvi hagyományba való *bezárulás*, az el-feledettség sorsára jutott volna.) Az *írás* egyazon mozdulattal nyomot hagy és töröl: a nyom ugyanis rögtön „elkülönбöződik” minden valóságvonatközásától, eltávolodik az *írás* szubjektumától is. Fölösleges tehát a szerző kilétét, a megírás konkrét körülményeit kutatni benne és általa, mert az nincs (nem is lehet) ott. Ami *ott van*, az a szemünk láttára dekonstruálódó *szöveg*, a *textus*, amely éppen e dekonstruálódás közben és révén mutatkozik meg számunkra.¹⁴

A *Halotti Beszéd* is e folytonos dekonstrukció által *van*. Csak akkor *Halotti Beszéd*, ha *nem az* a halotti beszéd, amelynek alanya a tátongó sír fölött prédikáló pap, tárgy pedig *nem* a feltámadásról szóló elmélkedés. A *Halotti Beszéd* ezért igazi nyelvemlék. De *nem* abban az értelemben nyelvemlék, hogy a nyelvről szóló dokumentum volna. *Nem* a nyelv valósága ő, hanem annál több: emléke. A nyelv, amely benne szól, *nem az* a nyelv; hiszen *az* régen eltörlődött, a semmibe foszlott, akár a hang, amely őt hangoztatta. *Ez* a nyelv semminek sem a jelölője, *nem is* a semmi jelölője. Emlék. Ezért a *Halotti Beszéd* *nem az* a beszéd, amely a *halálról* szól, hanem az, amely a *halálon túlról* is szólni tud hozánk.

Az olvasás maga az írás — és fordítva

Említettük már, hogy *írás* és az *olvasás* Derridánál és Gadamer-nél is az interferencia viszonyában lévő fogalmak. Azt a fordulatot, amely az ő értelmezésük nyomán következett be e fogalmak használatában, rendkívül szellemesen szemlélteti Esterházy Péter Ottlik Gézának készített ajándéka. Egyetlen 57 x 77-es rajzlapra lemásolta idősebb pályatársa regényének, az *Iskola a határonnak* a teljes szövegét. A „kép”, amely így keletkezett, *nem* ábrázol semmit, *nem* jelöl semmit, hiszen az egymásra írt sorok kibetűzhetetlenné teszik az írást, mégis rendkívül értékes „ajándék”, elméleti szempontból is. „Tanúbizonyosága” annak, hogy a könyvet *elolvasták* (mégpedig *nem is akárkik!*), s ezzel egy lassított olvasásnyi időre (a „vallomás” szerint 250 órányira) *befogadták* az irodalom élő vérkeringésébe. Ez az olvasat — mint egyébként minden más olvasat — egyszeri és megismételhetetlen: soha senki (maga a „szerző”, vagyis Esterházy,

vagyis Ottlik) sem tudhatja többé végrehajtani a könyvnek *ugyanazt* az olvasatát. A befogadás, mint tudjuk, *újraalkotás*; valóságos *újraírása* a könyvnek, amely soha nem lehet *még egyszer* ugyanaz. Esterházy csak éppen fizikai mozgássá, grafikai jelekké alakította azt, ami amúgy is *megtörténik* minden olvasásban. (Olyan ez, mintha úgy íránk meg a magyar irodalom történetét, hogy a *Halotti Beszéd* éppen olvasott szövegére rámásolnánk valamennyi eddigi olvasatát, ezután pedig az összes többi szöveget, amelyet valaha magyarul leírtak. Persze nem lenne közömbös, hogy ki milyen sorrendben, esetleg milyen „kihagyásokkal” és „bevágásokkal” írná le a szövegeket.) A „képen” csak *nyomok* vannak, az *írás* és az *olvasás* alinearitásának látható összképét mutatva: azt, hogy az *Iskola a határon* szövege nem csupán az egymás alá, szép sorjában leírt sorok összege, hanem a szöveg határain túlról belenyúló asszociációk, más szövegek, olvasatok nyomvonalainak szövedéke.

Az *írás* alinearitása *alinearis olvasatot* igényel és fordítva. Az *írás* és az *olvasás* fordulata egymásba játszik, *interferál*.

Gadamer és Derrida *írás-olvasás*-fordulata fellazította és mozgásba hozta a hagyományos struktúrákat az irodalomban és az irodalomtudományos gondolkodásban egyaránt. (De nem semmisítette meg, mint ahogy azt esetleg gondolni lehetne.) Míg a hagyományos, logocentrikus, „középpont-orientált” gondolkodás számára az irodalom kutatása *egy* központinak, lényegesnek vélt (de voltaképpen kívülről „bevitt”) szempont alapján történt, addig a hermeneutikai és a dekonstruktivista szemlélet *mozgó perspektívát* érvényesít, abból a felismerésből adódóan, hogy az irodalom maga is olyan struktúra, amely folyton változik, mozog, nincs állandó középpontja. Nincs állandó középpontja vagy „vezérelve” az irodalomtörténeti folyamatnak sem; ezzel magyarázható az a jelenség, hogy a művek elmozdulhatnak, „átköltözhetnek” egyik értelmezési struktúrából a másikba. („Továbbélnék”, ahogyan hagyományos kifejezéssel mondhatnánk, de ehhez most hozzá kell tennünk azt is, hogy időnként meg is hal[hat]nak.)

Gadamer és Derrida más-másképpen értelmezi és írja le azt a módot, ahogyan az ember (az olvasó, a kutató) szemléletileg igazodhat a struktúrák, az őt körülvevő világ, a történelem felismert mozgásához és alinearitásához.

Gadamernél a horizontfúzió, a dialógus, a kommunikáció áramkörébe való belépés *körkörös* (vagy inkább egy táguló, térbeli és időbeli helyzetét állandóan váltakoztató *gömbszerű*) *mozgást* eredményez. A hagyománnyal való párbeszéd kitermeli a maga nyelvét, s az értelmezés sikere meg is követeli az interpretáció nyelvének folyamatos kidolgozását és gyakorlását.

Derridánál a jelölés mozgását, a disszemináció szövevényes útjait csakis — ezt a sokrétegűséget tiszteletben tartó, differenciált — *soknézőpontúság* képes

„követni”. E perspektivikus tudat működése (a *dekonstrukció*): az *írás*, mely maga az *olvasás* — és fordítva.

Jegyzetek

1. Magyarul: H.R. Jauss: *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. Helikon, 1980. 1—2.

2. „Tulajdonképpen sem Gadamer, sem Derrida nem volt hajlandó közeledésre. [...] Végső soron az tette lehetetlenné a párbeszédet, hogy nem egy nyelven beszéltek, a szó szoros és tágabb értelmében. Gadamer — mint azt már Heidegger is megjegyezte — Husserl, sőt az újkantiánusok követőjeként nem teljesen adta föl a fenomenológiai immanencia eszményét, Derrida viszont a nyelvnek Saussure-től örökölt, viszonylag szűk felfogásához maradt hű.” Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *Az irodalomértés korszerűsége*. Nappali Ház, 1992. 2. 76.)

3. Bár Derrida éppen a „destrukció”-fogalomtól való eltérésének (nála dekonstrukció) magyarázatával határolja el magát Heidegger felfogásának — általa tételezett — logocentrizmuától, szövegei némelyikében mégis mintha szántszándékkal „ottfelejtene” mestere gondolatainak „nyomát”: *Levél egy japán barátához* című tanulmánya például (melyben a „dekonstrukció” fogalmát elemzi) félreérthetetlen agresszivitással idézi fel Heidegger *Útban a nyelvhez* c. dialógusának emlékét, amelynek egyik szereplője egy japán filozófiaprofesszor.

4. „... az írás olvasásra való — fejt ki —. [...] Írást nem lehet anélkül olvasni, hogy ne <<értenénk>>, vagyis hogy ne artikulálnánk-modulálnánk, ugyanis ez anticipálja az egész értelmét. Csakis így válhat újra beszéddé az írás (ami semmiképpen sem <<hangos olvasást>> jelent). Mindenesetre az írás aktualizálása, akárcsak a valakihez intézett szóé, mindig értelmező megértés jellelő interpretációt igényel.” (H. G. Gadamer: *Koráromantika, hermeneutika, dekonstruk-tivizmus*. Athenaeum I. 1991. 1. 57.)

5. Figyelemre méltó ezzel a kérdéssel kapcsolatban Wolfgang Isernek az a tanulmánya is, amelyben a fikcionális szövegek „relatív magas strukturális egységéről” beszél, s ezt a tételét a beszélt nyelvvel való összehasonlítással támasztja alá. „Ismeretes — írja —, hogy a beszéd strukturális egysége mindig ott emelkedik, ahol a címzetre tett hatása már nem ellenőrizhető teljes egészében.” Példaként említi az egymással telefonálók „fokozott grammatikalitását”, amelyet a gesztusnak és a mimikának mint a beszéd szemantikai alátámasztóinak a

hiányával magyaráz. Ebből egyenesen következik, hogy az egyéb „szemantikai támasztékokat” (pl. az intonációt) is nélkülöző írás kommunikációs sikerét csak a magasabb fokú szervezettség tudja biztosítani. (Vö. W. Iser: *Az irodalom funkciótörténeti szövegmodellje*. Helikon, 1980. 1—2. 49.)

6. Vö. H.G. Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Bp., 1991.; H. G. Gadamer: *Hang és nyelv*. In: *A szép aktualitása*. Bp., 1994.

7. Vö. Margócsy István: *Nyelv és történelem*. Irodalomtörténet 1986.2. 358—359.

8. *Az irodalom mint folyamat*. In: Szili (szerk.): *A strukturalizmus után*. Bp., 1992. 164—166.

9. „Az embertársi viszonyban, mint láttuk, az a cél, hogy a Te-t valóban tapasztaljuk, azaz igényét ne eresszük el a fülünk mellett, s engedjük, hogy mondjon magáról valamit. Ehhez nyitottságra van szükség. De ez a nyitottság végül is nemcsak ennek az egyénnek a számára áll fenn, akivel mondatni akarunk magáról valamit, hanem aki egyáltalán hagy magának mondani valamit, az elvileg nyitott. Ha nincs ez a nyitottság egymás iránt, akkor nincs igazi emberi kapcsolat. Az egymáshoz tartozás egyúttal mindig azt jelenti, hogy hallgatni tudjuk egymást.” (H.G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Bp., 1984. 253.)

10. Válasz helyett egy kis részletet idézek Szili József említett elemzéséből: „Az alkotó és alkotása, a rafinált eszközökkel remekül elboldoguló szerző és e végső eredményként végletesen egyszerű (sőt a kommentárok számára már-már túl egyszerű, sőt együgyű) szöveg rejtélyes viszonya egyike azoknak a paradoxonoknak, amelyek a szöveggel folytatott párbeszédünket végképp lezárhatatlanná teszi.” (Szili József: *I.m.* 165.)

11. Az írás Derridánál maga a „differencia” („différence”). „Azért ragaszkodunk e differencia írásnak nevezéséhez, mert [...] az írás volt hivatott, helyzetéből adódóan, a legfélelmetesebb differencia jelölésére. Az élőbeszéd vágát ő fenyegette a legközvetlenebb közelségből, ő vágott bele az élőbeszédbe, belülről és kezdettől fogva.” (J. Derrida: *Grammatológia*. Szombathely, 1991. 91.)

12. Uő: *I.m.*: 29.

13. Gadamertől is idézhetünk itt egy idevágó lényeges megjegyzést: „...bár az irodalom mint az olvasás tárgya késői jelenség, de az írásbeliség mint olyan egyáltalán nem az. Az írásbeliség valójában minden nagy költészet eredeti adottságához tartozik. Az újabb kutatás lemondott az epikus költészet, például Homérosz szóbeliségének romantikus elképzeléséről. Az írásbeliség sokkal régebbi, mint valaha gondoltuk, s úgy látszik, hogy eredendően a költészet szellemi lételeméhez tartozik. Tehát a költészet már ott is <<i>irodalomként>> létezik, ahol még nem olvasmányanyagként fogyasztják.” (Gadamer: *I. m.* 123.)

14. Orbán Jolán írja a dekonstruktivista írás-fogalomnak megfelelő szöveg-konceptióról: „A dekonstrukció a szöveg különböző rétegeinek felfejtésével az írás által létrehozott textúrák vizsgálatára vállalkozik. Stratégiája nem egy külső vonatkoztatási rendszer, nem a korábbi generikus, tipizáló megközelítések szempontjainak érvényesítése, hanem magának a szöveg dinamizmusának, a szövegtextúra, a szöveginterferencia működésének nyomkövetése. A külső referenciapontra való hivatkozás hiánya a dekonstrukcióban és a dekonstruktív irodalomelméletben az alkotó és befogadó <<középponti>> szerepét is megkérdőjelezi, és ehelyett a szövegre, a szövegek textuális és intertextuális aktivitásának tanulmányozására helyezi a hangsúlyt.” (*Derrida írás-fordulata*. Pécs, 1994. 161.)

15. Vö.: Orbán Jolán: *I.m.* 84—85.